

uusin silmin. Sonjan maailmassa kolmiopidraa- mastakaan ei oikein tahdo tulla draamaa kuin ulkopuolisten silmissä, hänen huolenpitonsa ulottuu myös aviomiehen uuteen rakkauteen.

”Sonetškan” epäsovinnaisen rakkaustarinan lisäksi myös novelleista löytyy useampia rakka- uksia, joissa ei noudateta mitään oman aikansa yleisesti hyväksytyjä käsityksiä rakkaussuhteesta. Ulitskajan naiset ovat aktiivisia toimijoita, jotka tekevät myös virheitä ja toimivat milloin omaa etuaan tavoitellen, milloin toisten hyväksi. ”Sonetškan” lisäksi myös kahdessa novellissa, ”Ljaljan kodissa” ja ”Bronkassa” novellien nimihenkilöiden rakkaus tai halu saavat varsin epäsovinnaisia muotoja, ja novellien päähenkilöt kantavat salaisuuksiaan halki vuosien. Näitä kolmea tekstiä yhdistää myös huomattava ikäero

suhteeseen ryhtyvien osapuolten välillä, kiin- nostava toistuva teema sekun. Bronka kertoo no- vellin lopussa vuosia säilyttämänsä salaisuuden entiselle luokkatoverilleen ja tajuaa, ettei niin vanhoilla asioilla ole enää mitään merkitystä. Menneisyyden taakkaa ei olekaan pakko kantaa enää nykyhetkessä. Ljaljalle salaisuuden taakka sen sijaan jää kannettavaksi.

Arja Pikkupeura on suomentanut kaikki Ulits- kajalta julkaistut teokset, ensimmäistä käännöstä *Iloisia hautajaisia* lukuun ottamatta, joten hänel- tä ei kokemusta Ulitskajan teosten ainutlaatuisen tunnelman välittäjänä puutu. Kevyenä soljuva suomennos on tarkkaa työtä, jonka parissa lukija voi huoletta solahtaa Ulitskajan maailmaan.

Anni Lappela

Poliittista väkivaltaa potilaskertomuksissa

Ana Antić: *Therapeutic Fascism: Experiencing the Violence of the Nazi New Order.* Oxford: Oxford University Press 2017. ISBN 978-019-878-4586

Ana Antić on Balkanin alueen 1900-luvun historiaan ja varsinkin psykiatrian sosiaali- ja kulttuurihistoriaan erikoistunut Exeterin yliopis- ton tutkija. Hän kuuluu siihen yhä melko harva- lukuiseen mutta iloisesti kasvavaan joukkoon tutkijoita, jotka ovat kiinnostuneet modernin psykiatrian ja mielenterveyden historiasta osana itäeurooppalaisten kansakuntien yhteiskunnal- lista, poliittista ja kulttuurista kehitystä tieteen metropolien marginaaleissa ja rajaseuduilla. Julkaisuissaan Antić on pureutunut erityisesti poliittisen väkivallan ja trauman teemoihin.

Loppuvuodesta 2016 Oxford University Pres- sin Modern European History -julkaisusarjassa ilmestynyt *Therapeutic Fascism* perustuu hänen Columbian Yliopistossa 2012 valmistuneeseen väitöskirjaansa. Palkittu teos tarjoaa tuoreen ja ravisuttavan näkökulman natsimiehityksen ajan (1941–1945) Jugoslavian poliittisen vä- kivallan syövyttämään historiaan yksilöiden kokemuksen kannalta tarkasteltuna. Teos kä- sittelee myös psykiatrisen kulttuurin muutosta ja kurkottaa tässä aina sodanjälkeiseen aikaan ja Jugoslavian valtiososialismin alkuvaiheisiin. Antić esittää, että miehityksen ja sisällissodan oloissa arkipäiväiseksi muodostunut väkivalta sekä sen seurauksena mielisairaaloihin ja muihin instituutioihin virrannut traumatisoituneiden so-

tilaiden ja siviilien joukko vaikutti ratkaisevasti psykiatrien käsityksiin mielisairauksista ja loi näin maaperää sosialismin ajan psykiatralle.

Teoksen keskeinen anti perustuu 949 psy- kiatrisen potilaskertomuksen metodologisesti oivaltavaan ja siksi myös sosiaalishistoriallisesti merkittävään analyysiin. Kroatian ja Serbian keskeisten mielisairaaloiden arkistosta kerättyjen potilasaineistojen valossa Antić käsittelee väki- vallan ja miehityksen psykologisia vaikutuksia sekä monimutkaisten poliittisten konfliktien ihmisissä aiheuttamia sisäisiä konflikteja. Sama- alla nämä aineistot avaavat uusia näkökulmia Jugoslavian alueen yhteiskuntahistoriaan sekä luokan, sukupuolen ja poliittisten identiteettien teemoihin.

Potilaskertomusten myötä tutkimuksen kes- kiössä ovat psykiatrien ja potilaiden kohtaamiset ja niiden kautta avautuva poikkeuksellisen kiin- nostava näkökulma ruohonjuuritason kohtaloihin. Potilaskertomukset sisältävät paitsi psykiatri- lääkäriin potilasta koskevia kuvauksia ja diag- nooseja myös aika ajoin potilaiden tai heidän läheistensä omia kuvauksia, kirjoituksia ja erilaisia todistajanlausuntoja. Potilaiden näkökulman uuttaminen ei kuitenkaan ole yksinkertaista, sillä potilaskertomuksia luonnehtii moninkertainen vallan epäsymmetria. Antić käy ansiokasta dialogia potilaskertomusten problematiikkaa pohtineiden tutkijoiden kanssa (esim. Eliza- beth Lunbeck, Svenja Goltermann) ja korostaa omassa työssään varsinkin potilaskertomusten *narratiivisia* elementtejä ja niiden *moniäänii-*

syöttä, vaatiihan potilaan kohtaaminen (esim. psykiatrinen haastattelu) jo lähtökohtaisesti jonkinasteista yhteistyötä ja neuvottelua. Näin potilaskertomukset eivät kerro vain lääkärien pyrkimyksistä diagnosoida irrationaalisina tai harhaisina näyttäytyviä potilaita, vaan niitä voidaan tulkita myös erilaisista lähtökohdista nousevien arvomaailmojen, maailmankuvien ja kokemusten yhteentörmäysten paikkoina.

Potilaskertomuksista välittyvien kohtaamisten valossa myös Antićin teesi psykiatrisen kulttuurin muutoksesta tulee kouriintuntuvaksi. Siinä missä maailmansotien välisenä aikana jugoslavalainen psykiatria rakentui lähes täysin mielisairauksien biologisia, perinnöllisiä ja myös rotuteoreettisia syitä korostavan ajattelun varaan, 1940-luvun väkivallan siivittämät kohtaamiset mielisairaaloissa vaikuttivat siten, että psykiatrinen teoria ja käytännöt muuttuivat hämmästyttävän nopeasti. Lääkärien ja potilaiden kokemusmaailmat kenties lähenivät toisiinsa. Näin Jugoslavia oli toisen maailmansodan jälkeen ensimmäisenä itäeurooppalaisena maana kehittämässä psykoanalyttisesti ja sosiaalipsykiatrisesti orientoituneita terapiamuotoja.

Kirja on myös järkyttävä oppitunti miehityksen ja sisällissodan ajan ideologioihin, monimutkaisiin konflikteihin, ristiriitaisiin lojaliteetteihin ja nationalistisiin pyrkimyksiin natsi-Saksan kuolemansyleilyssä. Jugoslavian kuninkaallisen armeijan antauduttua huhtikuussa 1941 Balkanin alueelle syntyi monimutkainen miehitys- ja yhteistyöhallintojen poliittinen verkko. Unkarin armeija valtasi Serbian ja Kroatian pohjoisosat. Natsi-Saksa miehitti tynkä-Serbian ja asetti sen johtoon Milan Nedićin johtaman nukkehallituksen sekä liitti itseensä Slovenian pohjoisosat. Bulgaria miehitti Makedonian sekä osia etelä- ja itä-Serbiasta, Italia osia Sloveniasta ja Dalmatian rannikosta sekä Adrian meren saaret. Suurin osa nyky-Kroatian alueesta sekä Bosnia-Herzegovina puolestaan alistettiin uuden Itsenäisen Kroatian Valtion (*Nezavisna Država Hrvatska*) alaisuuteen.

Natsi-Saksan tuella Kroatian johtoon nousset fasistinen ja konservatiivinen Ustaša-liike ryhtyi nopeasti puhdistamaan aluettaan juutalaisista, serbeistä ja romaneista, uudistamaan instituutioita sekä vainoamaan poliittisia vastustajiaan. Kroatia oli myös kommunistijohtoisen vastarintaliikkeen keskus, ja vaikka Ante Paveliћin hallinnolla oli suhteellisen paljon liikkumatilaa verrattuna Jugoslavian muihin hajotettuihin tai alistettuihin alueisiin, sen sisäinen yhtenäisyys rapautui nopeasti. Serbian tilanne oli hyvin heikko. Maan johtoon nostetun Milan Nedićin

unelmissa siinsi konservatiivinen, maatalousvaltainen ja patriarkaalinen Serbia, joka olisi aktiivinen toimija osana natsi-Saksan johtamaa ”Uutta Eurooppaa”, mutta käytännössä maa oli natsien kolonisoima. Antikommunistiset toimet alkoivat siellä välittömästi valloituksen jälkeen ja jo keväällä 1942 maan julistettiin olevan ”judenrein”. Sekä Kroatiassa että Serbiassa tilannetta monimutkaisti serbien nationalistiliike (četnikit), joka taisteli aluksi Wehrmachtia vastaan, mutta suuntasi pian aseensa kohti partisaaneja. Alueella käytiin siis myös brutaalia sisällissotaa.

Varsinkin kirjan kolmas, Kroatian keskittyvä luku käsittelee sitä, miten monimutkaiset ja äärimmäisen väkivaltaiset konfliktit kietoutuivat yhteen ihmisten yksityisten kiirastulien kanssa. Kun politiikka marssi läpi yhteiskunnan, pelko ja poliittisen mielivallan kokemus arkipäiväistyivät. Ustaša vaati aktiivista lojaalisuutta, mutta kykeni yhä huonommin suojaamaan kannattajiaan partisaanien hyökkäyksiltä. Poliittisen rikoksen käsitteen jatkuva laajeneminen vaikutti myös poliittisesti passiviisiin, kun sota pakotti olemaan lojaali, vainoamaan naapureita ja ottamaan kantaa. Potilaskertomuksissa tämä yksityisiin sfääreihin ulottunut poliittinen mielivalta näyttäytyi hyvin selvästi. Ne kertoivat myös syvästä hämmennyksestä: kylien ja pikkupaikkakuntien usein hyvin vähän koulutetut ja usein lukutaidottomatkin ihmiset harvoin ymmärsivät, mikä erotti ryhmät ja ideologiat toisistaan. Antićin mukaan näin oli usein myös Ustaša-vapaaehtoisten laita.

Antić tekee toimivia rinnastuksia väkivallan psykologisiin seurauksiin kolonialistissa konteksteissa. Psykiatri-aktivisti Franz Fanoniin ja toisaalta Richard Kellerin Algeria-tutkimuksiin viitaten hän osoittaa, miten poliittinen terrori tällaisissa ääriympäristöissä näyttäisi synnyttävän omanlaisiaan mentaalisen kärsimyksen muotoja, jotka liittyvät suoran väkivallan ja läheisten menettämiseen liittyvän kauhun ohella arvomaailmojen ja yleisen moraalin luhistumiseen. Mielenkiintoisesti hän tutkii psykologista osallisuutta terroriin myös siihen syllistyneiden näkökulmasta: jopa psykoosin kaltaisia reaktioita näkyi potilaskertomusten perusteella myös Ustaša-hallintoa palvelleissa poliiseissa ja sotilaissa. Hyvin arvokas piirre kirjassa onkin pyrkimys inhimillistää kaikki väkivaltaan osalliset. On ravistelevaa lukea kuvaus siitä, miten 5000 siviiliin tappamiseen osallistunut mies kertoo asiasta hallitsemattoman psykomotorisen agitaation tilassa lääkärilleen. Tematiikka tuo mieleen myös Christopher Browningin klassikotutkimuksen *Ordinary Men* (1992), joka kuvasi Puolan alu-

eella operoineen 101. reservipoliisipataljoonan osallisuutta holokaustissa sosiaalipsykologisesti ymmärtävällä otteella.

Kirja käsittelee myös poliittisesti latautuneita diagnooseja ja terapioiden avoimen poliittista käyttöä. Näitä teemoja tarkastellaan kahden mielenkiintoisen instituutin ja niissä harjoitetun psykiatrisen toiminnan kautta. *Smerderevska Palanka* oli Serbiassa perustettu nuorten kasvatus- ja koulutuslaitos, jossa kommunismin tautiin sairastuneita nuoria pyrittiin parantamaan terapeutisella otteella ja vallitsevan poliittis-sotilaallisen tilanteen valossa hämmäntävänkin liberaalein keinoin. Instituutin perustamisen taustalla oli poliittinen tahto: osa Nedićin johtaman Serbian huippupoliitikoista katsoi, että nuorten keskuudessa suositaan lisänneen kommunismin kitkemiksi ja ”kansallisen psyyken” oikeaan suuntaan johtamiseksi oli turvaututtava psykologian ammattilaisiin. Laitoksen johtoon tuli Belgradin yliopistossa psykologiaa lukenut tiukka antikommunisti Milovan Popović, jonka metodit perustuivat autoritääriiseen Freud-tulkintaan: olennaista oli rankaisemisen ja kovan kurin sijasta empatia (tai sen esittäminen) ja luottamuksen rakentaminen ”hairahtaneisiin” nuoriin.

Tulkinnat hairahduksen syistä olivat varsin mielenkiintoisia: Serbian traaginen tilanne miehitettynä kansana oli saanut usein myös läheistensä väkivaltaisen kuoleman kokeneet nuoret pois tolaltaan. Pehmeät metodit ja instituutin liberaali elämänrytmi, kuten vapaa liikkuminen, poikien ja tyttöjen asuminen samassa kerroksessa, teatteri- ja taidetoiminta ja kommunistien klassikkojen lukeminen herättivät umpikonservatiivissa vallanpitäjissä ja varsinkin saksalaisissa myös pahaa verta kuten koko kirjan pääotsikko ”Therapeutic Fascism” asian hyvin ilmaisee, juuri pehmeudessaan manipulatiivisen pedagogiikan päämääränä oli kuitenkin uuden nationalistisukupolven kasvattaminen tilanteessa, jossa Serbian visioitiin tulevaisuudessa olevan elinkelpoinen osa natsi-Saksan johtamaa Eurooppaa.

Belgradin lähistöllä sijainnut Kovinin sotilaspsykiatrisen instituutti puolestaan kehitti psykodynaamisiin lähestymistapoihin perustuvan hoito-ohjelman niin kutsutusta partisaanihysteriasta kärsiville sotilaille. Sodan jälkeen psykiatriset sairaalapaikat alkoivat täyttyä voittoisan partisaaniarmeijan sotilasta. Ongelma oli sotapsykiatrisen näkökulmasta uudentyyppinen: toisin kuin monissa muissa maissa, sotaneuroosi ei ilmennyt haluna vetäytyä vaan lähinnä kouristavana taistelunhaluna ja sota-aajan taisteluja simuloivina aggressiivisina kohtauksina, jotka

aiheuttivat pahoja häiriöitä sairaala-osastoilla ja iskivät usein erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa, kesken jutustelun, luennolla tai liikenteessä. Potilasaineistojen valossa ongelmaan liittyi myös pettymystä sodanjälkeisiin oloihin: nuoret veteraanit ajattelivat, ettei heidän uhrauksiaan ja saavutuksiaan ymmärretty. Vastaaviin emotionaalisiin ongelmiin on puna-armeijan sotilaiden osalta kiinnittänyt huomiota muun muassa Catherine Merridale.

Kommunistien näkökulmasta ongelma herätti huolta. Oli vaivaannuttavaa puhua julkisesti sankareina juhlittujen partisaanien neurooseista. Toisaalta tilanteeseen oli puututtava, sillä entisten sotilaiden sopeutumattomuus herätti vakavan kysymyksen siitä, olisivatko kenties liian nopeasti tärkeisiin aseisiin nostetut talonpojat ja työläiset todella kykeneviä sosialismin rakennuspuuhiin. Antić kiinnittää tarkkanäköisesti huomiota partisaanihysterian kantamiin moniin merkityksiin ja niiden yhteen kietoutumisiin. Hänen mukaansa diagnoosi antoi korkeasti koulutettua keskiluokkaa edustaville psykiatreille mahdollisuuden esittää huolensa koskien hallitsematonta sosiaalista nousua. Myös vasemmistolaisten psykiatrisen joukosta löytyi niitä, jotka epäilivät lukutaidottomien nuorten miesten kykyä kantaa vastuuta rauhanajan yhteiskunnassa. Yleisen psykodynaamisen tulkinnan mukaan partisaanihysterioiden olivat sota-aikana joutuneet heille liian vastuullisiin tehtäviin ja kärsivät nyt syllisyydestä, traumaista ja sisäisistä konflikteista.

Antić kirjoittaa pätevästi ja hänen päätelmänsä ovat hyvin uskottavia. Hän olisi voinut pohtia vielä enemmän ylijärjestelmien yhteyksien ja tiedonsiirtojen merkitystä Jugoslavian psykiatrisen kulttuurin muutokselle. Nyt keskeinen teesi – eli massamittaisen poliittisen väkivallan vaikutus lääkäreiden tulkintoihin – sivuuttaa sen, että samaan aikaan myös muualla Euroopassa tapahtui vallitsevien psykiatristen teorioiden uudelleen arviointia. Antić syöllistyy paikoin myös lieviin ylitylityksiin. Näin esimerkiksi tarkastellessaan kommunistinuorten (uudelleen)kasvatusta hän käsittelee instituutin psykoterapeuttista otetta isomman teesinsä mukaisesti laajemman *psykiatrisen* muutoksen ilmentymänä, vaikka tosiasiaa laitoksessa ei edes työskennellyt psykiatreja ja sen metodit ammensivat pääasiassa *psykologian ja kasvatustieteen* piiristä.

Lopuksi on syytä mainita, että Antić ei lainkaan käsittele tutkimuseettisiä kysymyksiä. Tämä on jopa hieman hämmäntävää, semminkin kun Antić käyttää potilasta muutta mukittuna heidän oikeita nimiään (ja paikoin myös kuvia). Yli

900 potilaskertomuksessa esiintyvältä ihmiseltä tai heidän jälkeläisiltään on tuskin minkäänlaisia lupia kysytty? Samaan aikaan teos on arvokas osoitus siitä, miksi potilaiden historiallisen kokemuksen esiin nostaminen on tärkeää. Historiantutkimuksen näköalojen laajentamisen lisäksi sodan ja väkivallan yksilötason seurausten näkyväksi tekemistä voidaan pitää myös tutkimuseettisesti merkittävänä tekona. Antićin

tapauksessa avoimuus toimii myös psykiatristen väärinkäytösten tehokkaana tähdentäjänä niissä moninaisissa tapauksissa, joissa 1930–1940-lukujen psykiatria on tieteeseen vedoten sivuuttanut tosielämän väkivallan, valta- ja alistussuhteiden, sukupuolten välisen epätasa-arvon tai köyhyyden seurauksena koettuja kärsimyksiä.

Tuomas Laine-Frigren

Krokodilin pilapiirroksia tulkitsemassa

John Etty: *Graphic Satire in the Soviet Union. Krokodil's Political Cartoons*. Jackson: University Press of Mississippi, 2019. vii + 266 s. ISBN 9781496821089.

Satiirin värittämää maailmankuvaa levittävä terävähampainen punainen krokotiili oli Neuvostoliitossa tuttu näky. Antropomorfinen krokotiiliherra oli pilalehti *Krokodilin* henkilöitymä, joka kehotti kansalaisia katsomaan maailmaa toisenlaisin silmin. Vuonna 1922 perustettu ja vuoteen 1991 saakka toiminut *Krokodil* on kuuluisin ja pitkäikäisin neuvostoliittolaisista pilalehdistä. Punainen krokotiili ei menettänyt hampaitaan Stalinin vainoissa, suuressa isänmaallisessa sodassa, saati sitten kylmässä sodassa. Kuvallisella satiirilla oli suuri merkitys Neuvostoliitossa.

Krokodilin tuottamiseen osallistui merkittäviä neuvostoliittolaisia taiteilijoita, kuten Vladimir Majakovski, Kukryniksy-kolmikko ja Boris Jefimov. Pilapiirrosten lisäksi lehdessä julkaistiin myös muuta materiaalia, esimerkiksi fotomontaaseja ja eri tyyppisiä humoristissävytteisiä tekstejä. *Krokodil* on kuitenkin parhaiten tunnettu nimenomaan pilapiirroksistaan.

Kirjassaan *Graphic Satire in the Soviet Union. Krokodil's Political Cartoons* John Etty tarkastelee *Krokodil*issä Hruštšovin valtakauden aikana vuosina 1954–1964 julkaistuja pilapiirroksia. Etty väite on, että neuvostoliittolainen pilapiirroskulttuuri oli monimutkaisempaa, moniulotteisempaa ja kriittisempää kuin mitä tähänastinen tutkimus on antanut ymmärtää. Punaisen krokotiilin hän tulkitsee johdatelleen lukijoita satiirin pariin ja osoittaneen yhteiskunnallisia ongelmakohtia. Etty kritisoi vahvasti aiempaa neuvostopilapiirroksen tutkimusta syyttäen sitä yksipuoliseen strukturalistiseen sisältöanalyysiin ja liialliseen propagandakeskeisyyteen sortumisesta. Hänen pyrkimyksensä on luoda neuvostoliittolaisille pilapiirroksille uudenlainen tulkintakehys. Etty hahmotteleman tulkintake-

hyksen perusajatuksena on tulkita pilapiirrosta moniulotteisena transmediaalisena, eli useamman median välityksellä kerrottavana, tarinana, jonka merkityssisältöä muovaa yhteisöluomiseen pohjaava tuotantometodi valtiojohtoisen propagandajärjestelmän sijaan.

Etty analysoi *Krokodilin* pilapiirroksia bah-tinilaisittain yhteiskunnan sääntöjä rikkovan ja maailman ylösalaisin asettavan karnevalistisuuden valossa eli menippolaisen satiirin ilmentyminä. Metodologisesti Etty pohjaa tutkimuksensa visuaaliseksi teksteiksi nimittämiensä pilapiirrosten lähilukuun. Hän sanoo ulottavansa sisältöanalyysia pidemmälle voidakseen tarkastella paremmin kuvien visuaalista kieltä. Hän tarkastelee pilapiirroksia performatiivisina, yleisönsä vaikuttavina ja maailmaa muuttavina, objekteina. Omien sanojensa mukaan hän tukeutuu strukturalistisiin ja poststrukturalistisiin teorioihin, vaikka kritisoikin aiempaa tutkimusta liiasta strukturalismiin nojaamisesta.

Etty tutkimus kohdistuu nimenomaisesti *Krokodilin* pilapiirroksiin ja niihin liittyviin tekstelementteihin, ei niinkään lehden muuhun materiaaliin. Etty mainitseekin, että lehden verbaalisiin elementteihin keskittyvä tutkimus voisi tuoda lisää näkökulmia analyysiin, mutta ei kuitenkaan itse lähde sille tielle. Kirjan ensimmäiset kolme lukua tarkastelee *Krokodil*-lehden kontekstia. Niissä Etty pyrkii laajentamaan neuvostoliittolaisten pilapiirrosten tutkimuksen kontekstia pelkkää poliittista ulottuvuutta laajemmalle. Hän kiinnittää huomiota erityisesti *Krokodilin* rooliin osana neuvostoliittolaista mediajärjestelmää, lehden muotoon ja visuaaliseen kieleen sekä siihen, miten lehti ilmentää menippolaista satiiria, jonka pariin punainen krokotiili lukijoitaan johdatteli. *Krokodil* kuuluu Etty mukaan osaksi menippolaista perinnettä, koska se koostuu eri äänillä puhuvista hahmoista, teksteistä ja sarjakuvista, jotka ovat jatkuvassa dialogissa toistensa kanssa. Lehden toimittajat